

Cultuur en religie in laatmiddeleeuws Utrecht

R

Llewellyn Bogaers stelt zich in haar langverwachte proefschrift een ambitieus doel: de wisselwerking tussen cultuur en religie in de bischopsstad Utrecht bestuderen over een periode van drie eeuwen, van circa 1300 tot 1600. 'Cultuur' en 'religie' zijn begrippen die een groot terrein van het toenmalige leven bestrijken. Bogaers' werk mag daarom wel een *tour de force* genoemd worden, ook vanwege de omvang ervan: twee lijvige delen, inclusief uitgebreide bijlagen en noten. Zij nodigt uit om met een frisse blik naar de laatmiddeleeuwse religiositeit te kijken, wat ondermeer betekent: niet vanuit de dominante visie dat de hervorming een kerk verving die 'aan het einde van haar Latijn' was. Dat in 1589 nog geen vijfde van de bevolking in Utrecht lid was van de hervormde kerk, 'een verrassend laag aantal mensen', spreekt in dit opzicht boekdelen. Het suggereert dat het laatmiddeleeuwse katholicisme (spring)levend was en mensen bleef bewegen. Haar doel is dan ook te onderzoeken hoe diep religie en kerk verankerd waren in het dagelijkse leven van de Utrechters, en welke ontwikkelingen hierin plaatsvonden.

De auteur behandelt een keur aan onderwerpen binnen het brede thema. Zij focust op aspecten als sociale cohesie, kwaliteit van de zielzorg en het 'spirituele élan' in de microsamenleving van de stad Utrecht. In verschillende hoofdstukken analyseert ze achtereenvolgens het buurtleven, godsbeeld en devotie, liturgie, zielzorg, processies, de financiering van parochiekerken, broederschappen, armenzorg en de graf- en memoriecultus. De thematische delen worden afgewisseld met biografische intermezzo's die de rol van bijzondere individuen belichten. Een aanzienlijk aantal hoofdstukken is gebaseerd op eerder uitgegeven artikelen, waardoor ook in dit opzicht het idee ontstaat van een 'levenswerk'. Veelal is het vroegere werk aangepast of uitgebreid door nieuw onderzoek. Een model of theorie naar sociaalwetenschappelijk voorbeeld ambiert Bogaers niet. Ze kiest voor *thick description* (naar Clifford Geertz), voor het historische verhaal en voor een 'dialogoog' met het bronnenmateriaal, of dit nu geschreven is of overgeleverd in de vorm van muziek, beeld of gebouw. Toch laat ze niet na de analyse van haar onderwerpen steeds in het kader van lopende debatten en (sociaal)wetenschappelijke inzichten te plaatsen. Ook vat ze de 'softe' materie bij voorkeur met cijfers en

TITEL

Aards, betrokken en zelfbewust. De verwevenheid van cultuur en religie in katholiek Utrecht, 1300-1600 (Levend Verleden Utrecht, Utrecht 2008)

AUTEUR

Llewellyn Bogaers

UITGEVER

Clavis
Utrecht 2008

OMVANG

1110 p.;
Geïll., in 2 delen

ISBN

978-90-902269-1-0

PRIJS

€49,95
(1e deel, tekst en literatuur) en
€19,95
(2e deel, bijlagen en noten)

tabellen bij de kraag, bijvoorbeeld door de ontwikkeling in de inkomstenstromen van de parochiekerk Buurkerk na te gaan en zo de betrokkenheid van parochianen bij hun kerk vast te stellen.

Bogaers' conclusies zijn helder. Zij laat de toenemende elitisering en de afbrokkelende sociale cohesie in de Utrechtse samenleving zien, via uiteenlopende fenomenen als de bloei van besloten broederschappen of het aankopen van familiegraven in de parochiekerk. Zij pleit daarnaast op overtuigende wijze voor een paradigma-wisseling in de rol van het zieleheil in de late Middeleeuwen. In tegenstelling tot het overheersende beeld van een angstige en irrationele middeleeuwer die zijn zieleheil voorop stelde om zijn verblijf in het vagevuur te bekorten (niet in het minst te danken aan Huizinga), vond Bogaers vooral aardse en sociaal betrokken mensen terug (vanwaar ook de titel van haar werk). Het theologische argument van het zieleheil werd door hen ingezet om veelal standsgebonden schenkingen en aankopen te legitimeren. De status van de familie was daarbij een belangrijker motief dan het individuele zieleheil. De rol die Bogaers toeschrijft aan het buurschap als belangrijkste behoeder van normen en waarden naast de kerk is dan weer minder overtuigend. Uit haar analyses blijkt immers keer op keer dat de (gegoede) Utrechter zich bewoog binnen meerdere sociale groeperingen en netwerken, die allemaal bepaalde tradities, rituelen en sociale en religieuze codes bestendigden. Voorbeelden zijn de gilden, de parochies en de broederschappen. Welke van deze de overhand had in het doorgeven van normen en waarden, lijkt moeilijk vast te stellen en dit zal ook niet voor elke Utrechter hetzelfde zijn geweest.

De rijkdom aan bronnen die in het boek aan bod komt, kan helaas niet verhullen dat veel van het geschreven materiaal pas een aanvang neemt in de (late) vijftiende en zestiende eeuw. Daardoor krijgt de vroegste periode relatief veel minder aandacht en ontstaat er bij sommige thema's een wat statisch beeld van het religieuze en sociale leven in de stad. Het is bovendien verleidelijk maar riskant om vanuit het latere materiaal terug te projecteren naar vroegere tijden. Bogaers ontsnapt er niet altijd aan. Zo beschrijft zij het buurtleven in de wijk 'Onder de Snippevlucht' op basis van een buurtboek uit de zeventiende/achttiende eeuw (een dergelijk late bron is in het boek wel een uitzondering) en stelt zij op basis van de veronderstelde grote continuïteit in het buurtleven dat het enkele eeuwen terug wel vergelijkbaar aan toeging.

Bogaers is expliciet over haar visie en persoonlijke motivatie als historicus. Haar herinneringen aan de tijd dat ze als Larens meisje meeliep in de Sint-Jansprocessie hebben haar kijk op religie bepaald, zo stelt ze in het voorwoord. Onder invloed van deze en andere ervaringen raakte ze onder de indruk van de sociale band die religie schept tussen mensen. Haar openheid is een verademing ten opzichte van historici die zichzelf vooral als 'objectief' beoordelen. Het geeft zicht op haar wetenschappelijke integriteit en gedrevenheid.

De andere kant van de medaille is dat Bogaers haar visie zonder schroom en meermalen te berde brengt. Dit kan soms (maar dit is ook een kwestie van smaak) wat vermoeiend zijn voor de lezer. Zo getuigt Bogaers vooral van gemeenschapszin onder de Utrechters, van wat hen samenbindt eerder dan van wat hen scheidt. Daarnaast worden religieuze uitingen, zoals processies, mooi beeldend, maar ook vanuit een onverholven bewondering (of verwondering) beschreven. Of haar persoonlijke emotie veel zegt over de beleving van laatmiddeleeuwse burgers, is echter maar de vraag. Vanuit het gezichtspunt van de moderne mens die niet vertrouwd meer is met religieuze uitingen, is een processie ongetwijfeld bijzonder en indrukwekkend, maar de vijftiende-eeuwse Utrechter die er tientallen per jaar kon zien langskomen, zal het vast anders hebben beleefd. Verder heeft Bogaers' beeldende schrijfstijl vooral voordelen. De wereld van toen komt onmiddellijk voor de ogen van de lezer tot leven. Tot in detail beschrijft ze hoe de stad er tijdens bepaalde feesten uitzag, de manier waarop mensen gekleed gingen of hoe gebouwen waren versierd en verlicht. De talrijke goedgekozen illustraties helpen mee om dit effect te versterken.

Het belangrijkste kritiekpunt ten aanzien van dit boeiende werk betreft uiteindelijk niet de inhoud, maar de omvang van het boek. Bogaers schrijft zeer beeldend, helder en begrijpelijk, maar ook wijdlopig, met talrijke uitstapjes, details en (zo nu en dan) herhalingen. Dit is deels te wijten aan de structuur van het boek, met hoofdstukken die als afzonderlijke verhalen te lezen zijn en die vervolgens via conclusies en vooruitblikken aan elkaar zijn geknoopt. Deels ook is Bogaers' keuze voor *thick description* er debet aan; er is gewoon té veel te vertellen. Of zij met dit boek dan ook het grotere publiek waarvoor zij schrijft, zal bereiken, valt te bezien; de omvang (bijna 800 pagina's zelfs zonder deel II) schrikt waarschijnlijk menigeen af. Dit is zeer jammer, want het werk is belangwekkend en verdient een breed lezerspubliek. Alleen zo kan het door hervormers en historici misvormde beeld van de laatmiddeleeuwse religiositeit misschien eindelijk langzaam veranderen in een meer genuanceerd en doorleefd beeld dat de vitale laatmiddeleeuwse samenleving waarvan Bogaers getuigt, recht doet.

JUSTINE SMITHUIS